

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XXII. kötet 1—4. Budapest 1970. Akadémiai Kiadó. 468 lap, 60 tábla.

A korábbiakhoz képest terjedelmesebb, jól illusztrált kötet változatos, gazdag tartalmával tűnik ki.

Gáboriné Csánk Veronika a magyarországi paleolitikum C-14 adataival foglalkozik. Különböző intézmények vizsgálatai nyomán eddig 15 lelőhelyről 24 adat vált ismertté, amelyek látszólag egymás utáni sorban követik egymást a Szekszárd-palánki mezolitikumtól (10,350) a tatai mousterien-ig (50,000). A dátumok sorrendje azonban ellentmond a különböző stratigráfiai megfigyeléseknek. Különösen a Würm rétegekben végzett, biztosnak mondható, fauna és flóra vizsgálatoknak, vagyis a Würm-korszak jól ismert geokronológiai felosztásának. A szerző kitűnő elemzésekkel és érveléssel arra vállalkozott, hogy az ellentmondásokat feloldja. A korábban egymás mögé sorolt adatokat a geokronológiai-stratigráfiai rend szerint párhuzamosítja. Megfigyeli, hogy hazánkban a 30 000 évnél korábbi radiokarbon keltezések megbízhatatlanok, egyes Würm lelőhelyeknek korábbiaknak kellene lenniük a megadott dátumoknál. Ennek ellenére hangsúlyozza a radiokarbon keltezések hallatlan fontosságát.

Kalicz Nándor a Tiszai- és Lengyeli-kultúra kapcsolatainak kérdéséről ír. Előljáróban arra figyelmeztet, hogy mind a Tiszai- mind a Lengyeli-kultúra időrendi helyzetét félreismerte a korábbi kutatás, — elsősorban a két kultúrát egymástól elválasztó Duna—Tisza közí zóna miatt. A Tiszai-kultúrát a korábbi kutatás rendszeresen összevetésztette a Szakálhádi-csoporttal, holott a két kultúra emlékei Vinčán egymás alatt jelentkeznek. A Bükk-csoport edényei csak a Szakálhádi-csoport életével egy időben fordulnak elő, a Zselizi környezetben előforduló Szakálhádi-hatásokat tévesen Tiszai-kapcsolatnak vélték. A szerző úgy látja, hogy a Tiszai-kultúra idején már sem a Bükki-, sem a Zselizi-csoport nem élt többé.

Másik alaptétele: a Tiszai- valamint a Herpály-Csőszhalmi-komplexum teljes azonossága, szemben azokkal a korábbi véleményekkel, amelyek az utóbbi csoportot a Tiszai-kultúra késői fázisának tartották. A kissé kategorikusnak tűnő megállapítást ez alkalommal nem igazolja részletesen.

A Lengyeli és Tiszai-kultúrák viszonyát a szerző aszódi ásatása oldja meg; a Lengyeli-kultúra telepén mind a jellegzetes bekarcolt Tiszai- mind a festett Herpályi-cserepek együttesen jönnek elő, tehát a két nagy kultúra egyidejűségére utalnak. Ezt bizonyítanak a mindkét területen előforduló trónuson ülő istennők s más kapcsolatok is. A szellemes és minden ízében logikus elméletéhez valami hiányzik: a kétségtelen stratigráfiai bizonyítékok.

Bánda Gábor és *Kovács Tibor* a bronzkori Szeremle-csoport történeti kapcsolatainak megoldására vállalkoztak. Munkájukat alapos kutatástörténeti bevezetéssel alapozzák meg, ebben elfogadják és alapul veszik a Szeremle-csoport északdunántúli mészbetétes edényes eredetét (Esztergomi alsó csoport). Új szempontjuk, hogy az északdunántúli mészbetétes edényes csoport déli elmozdulását a Magyarádi-kultúra benyomulása váltotta volna ki, amire nem idéznek összefüggő bizonyítékokat.

Az állítólagos Magyarádi-támadás hatására a Vatyai-kultúra területi keretei közt, illetve déli peremén, alakul ki a Szeremle-csoport, — ezzel ismét nem mondtak újat. A szerzők a csoport 18 lelőhelyét ismertetik, amelyek közül — kimaradtak a Koszideri-korszakra kitűnően keltezhető szlavonai lelőhelyek (Bjelo Brdo, Lovaš, Vukovar stb.). Úgy látják, hogy a Szeremle-csoport kialakulásával egyidőben, egy ideig, még élt a déldunántúli mészbetétes edényes kultúrája, a szeremlei ásatások nyomán ez sem új megállapítás. A középső bronzkor végén a csoportot egész területén a Halomsíros-kultúra váltáná fel, csak ez után húzódná a Szeremle-lakosság még délebbre, s alakítaná ki a Dubovác(?) - és Kubin—Cirma-csoportokat. — Mindezt másképpen ítélnék meg, mivel nemcsak a baracsi telep „Halomsíros” Koszideri-rétegében fordulnak elő jellegzetes Szeremle-típusú edények, de a Koszideri-korszakra keltezhető a lovaši és vukovári kincsek is.

Patek Erzsébet Bakonyszücs—Százhalomból késő-bronzkori halomsír leleteit közli. Szépen dokumentált, jó ásatás, fontos anyaga. A Čaka—Csorva horizonthoz kapcsolódó, elsősorban az előbbi csoporttal közeli rokon, késői Halomsíros-korszak nagyon kevésbé ismert, hitelesen keltezhető magyarországi leletei közé tartozik. A szerző a leletek ismertetésével kapcsolatban összefoglalja a korzakkal kapcsolatos tudnivalók legújabb állását.

Lengyel Irina a buji bronzlemezről értekezik. A bronzból öntött, hátrafelé tekintő párdue figura kétségkívül az eurázsiai szkíta kultúra szép alkotása, ezt a szerző részletes párhuzamok sorozatával bizonyítja. Gyakorlati rendeltetését a zablához vezető szíjak elosztójaként rekonstruálta, igen meggyőzően. Végül megkísérli az észak-iráni párhuzamokból is ismert löszerszám díszítményeket a Hérodotosztól említett „Méd” eredetű sigynnákkal kapcsolatba hozni; Harmatta János nyomán a sigynnákhoz kapcsolja a Vekerzugi-kört is. — A probléma — sajnos — nehezebb. Ha Hérodotosz a sigynnákról szóló adatot Hekataios-tól vette át (ami felettebb valószínű), akkor semmiképpen nem vonatkoztatható a Vekerzugi-körre.

Duma György és *Lengyel Imre* vörös vér pigmenteket (Haemoglobint) tartalmazó edényekről értekeznek. A mezőcsáti „preszkíta” temetőből származó edények részletes kémiai vizsgálati eredményeit kapjuk a nagyszabású dolgozatban, amely abban a fazekas-művészeti és talán vallás-történeti végeredményben kristályosodik ki, hogy a világon eddig egyedülálló módon sikerült kimutatni, hogy vért kevertek az edények anyagába.

Castiglione László, *Vestigia* (nyomok, lábnyomok) c. értekezésével kapcsolatban örvendetes, hogy hosszú idő után először a hazai klasszika archeológia és vallástörténet is helyet kapott a folyóiratban. A szerző, nagyrészt saját anyagfelvételei alapján, 16 táblán és 20 szövegközi rajzon sorakoztatja fel hatalmas anyaggyűjtését, az egyiptomi templomok előcsarnokaiban előforduló lábnyom, illetve lábnyom alakú, jelképeket. A jelképek szerepe és jelentősége nem volt mindig és mindenütt azonos, — értelmezésükhöz a szerző elsősorban az egyiptomi példákat elemzi. Készítettőlkről a phillaei Isis-szentély feliratos lábnyomai árulnak el legtöbbit, valamennyien a szentély papságához tartoztak, lábnyomokkal és felirattal örökítették meg jelenlétüket az istenség közelében. A különböző templomok külső falán népi karakterű

hasonló lábnyom ábrázolások találhatók, valószínűleg ugyanilyen szándékkal. A késői korszakokban más vallási szimbólumokkal, többek között, keresztényekkel is keverednek.

Végeredményben a lábnyom ábrázolás képszerű formula az egyiptomi templomok előterében. Az áldozatot bemutató személyeket jelképezi az istenség számára s egyúttal magának az áldozatot bemutatónak a jelenlétét, az áldozat helyét örökíti meg az istenség közvetlen közelében. Ezzel kapcsolatban a szerző éles kritikával leszámol a korábbi téves értelmezésekkel t. között az ú. n. „zarándok teóriával”. A lábalkú áldozati nyomok a helyi lakosságtól származnak s nem zarándoktól.

Tóth Endre és Vékony Gábor alapvető jelentőségű tanulmányának lényege magyarul is megjelent az Arch. Ért. 97(1970) 109—115. lapokon, ezért itt a további bőveges adatokkal és irodalommal kísért tanulmány részletes ismertetésétől eltekintünk.

Török László az Ahnas-szobrok időrendjéről értekezik. A szerző a kopt szobrászat egyik fontos csoportját, a Heracleopolis Magna (Ahnas) kőanyagából készült sajátos alkotásokat elemzi. A különböző múzeumokban ránk maradt emlékeket korai időre keltezi; a 3. század végétől a 4. század utolsó harmadáig terjedő időszakában rendezi sorrendbe.

Mesterházy Károly, Adatok a honfoglaláskori magyar köznépi család szerkezetéhez. A matrilineáris nagycsalád című dolgozata teljes terjedelmében olvasható magyarul a DDMÉ 1966—67 (Debrecen, 1968) kötetének 131—175. lapjain. A dolgozat lényegével kapcsolatban két kérdés vetődik fel. Mennyiben tekinthetők szegényes X—XI. századi női sírjaink olcsó hajkarikái és karperecei „gazdag” temetkezési mellékletnek, valamint, hogyan lehetséges a X—XI. században matrilineáris temetkezési hagyományokat kimutatni, amikor ez még az őskori régészetnek sem sikerült eddig?

Kiss Ákos és Bartha Antal régóta várt publikációjának első fele a banai (Komárom m.) honfoglaló magyar sírok és tarsolylemez mintaszere közlése és feldolgozása Kiss Ákos tollából. Bartha Antal alapos történeti tanulmánya egyrészt a lemezek stíluskritikai elemzését adja, másrészt történeti háttérrel rajzolja meg — talán kissé bőveve — két sírhoz kapcsolódva. Eredményei: a honfoglalás előtti, VIII—IX. századi magyar ötvösség a Szaltovo és kaukázusi-alán ötvösművészet között mintegy átmeneti stádiumban volt, a banai tarsolylemez halott vagy X. századi gazdag nemzetségtől volt, vagy valamelyik nemes kíséretének a tagja.

Csallány Dezső nagy összeállítása folytatja a honfoglaláskori női viselethez kapcsolódó tárgyak és megfigyelések közlését; ez alkalommal a hajfonatdíszekkel és a csizmaveretekkel foglalkozik. Mindkettőhöz jó alapokat nyújt az először itt közölt Tiszaeszlár-Vörösmarty-uteai temető.

Összeállításában 60 hajfonatkorongot és 43 csizmadíszítményt sorol fel s visz térképre, mondanivalóját bőveges, részben most először közölt lelettel és megfigyeléssel kíséri (18 tábla). A korongokat a kettős copfra erősítve rekonstruálja (rajz), díszített felükkel hátrafelé. Sokkal fontosabb a 11 veretes csizmáról készült rekonstrukció, bár nem mindegyiket támasztják alá vitathatatlan megfigyelések.

Kiszely István nagy dolgozata a foramen magnum (öreglik) körül megfigyelt mesterséges csonkítások, „trepanálás” kérdésével foglalkozik; a hét honfoglaló magyar koponyán megfigyelt különös jelenséget világméretben vizsgálja. A szokás magyarzatai közül (agyvelő kultusz stb.) a mágikus látszik legvalószínűbbnek; gyógyító hatalma miatt viselhették a koponyából kimetszett csontkarikákat. Népi karaktere kétségtelen, bizánci eredete kevésbé valószínű.

Kovács László cikke magyarul is megjelent a FA 21 (1970) 127—146. lapokon, ezért ennek ismertetésétől is eltekintünk.

Kiss Attila XI. századi kazár gyűrűket közöl héber betűkkel és jelekkel. A mintaszzerűen ismertetett ellendi darabhoz Hódmezővásárhelyről mutat be párhuzamot. A gyűrűk kétségtelenül ráírányítják a figyelmet a hon-

foglalók között élő zsidó vallású kazár elemekre, — ennek kapcsán a szerző összefoglalja a kazárokról utaló Kozár-Káliz helynévadatokat. Az egyik alig pár kilométerre fekszik Ellendtől.

Az apróbetűs Krónika rovat Erdélyi Gizella nekrológiájával kezdődik (Mócsy A.). Utána két olyan nagyszabású tanulmány következik, mint a megelőző kötet Pannónia összefoglalása. Gábori Miklós paleolit kutatásunk 25 évét (1945—1969) tárgyalja, viszonylag röviden, míg Holl Imre középkori régészetünk 1946—1964 közötti eredményeit foglalja össze tematikus rendben, bő képanyaggal illusztrálva. A 46 lapos, évekre nagy jelentőségű munkáról ugyanazt kell mondanunk, mint a Pannónia-összefoglalásról: nem kár éppen ezeket a kutatás eredményeit külföld és belföld számára összefoglaló, a további kutatások szempontjából nem egyszer iránymutató műveket a Krónika rovatban összezsúfolni?

A kötetet igen bőveges recenziós anyag egészíti ki, ezek közül megemlíthjük a hazai monográfiák ismertetéseit. Magyarország régészeti topográfiája II. kötetét Holl Imre, V. Gábori—Csánk Érd-monográfiáját J. Tixier, Bónis Éva Gellérthegy-Tabán könyvét (Arch. Hung. XLVII) Szabó Miklós, Erdélyi-Ojtozi-Gening, Nevolino könyvét (Arch. Hung. XLVI) Bakay Kornél, az Alba Regia 8—9. kötetét Gabler Dénes, a HOMÉ VIII. kötetét Torma István ismertették és bírálták az igen gazdag külföldi ismertetések mellett.

Bóna István

Éva B. Bónis, Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. Budapest 1969. Archaeologia Hungarica XLVII. Akadémiai Kiadó. 250 lap, 106 szövegközi kép, 56 tábla.

A második világháború előtti évtized Budapest őstörténetére vonatkozó régészeti kutatásainak egyik igen jelentős eredményeként az eraviszkusz őslakosság Tabán-gellérthegyi telephelyének az 1935. és következő években történt részbeni feltárása könyvelhető el. E feltárások fontosabb eredményeit az ásató Nagy Lajos a Budapesti Történet 1942-ben megjelent I. kötetében foglalta össze. De már itt rámutatott arra, hogy „a Gellérthegyen az újabb régészeti ásások világánál is maradtak még tisztázatlan kérdések” (Bud. Tört. I. 236—7). Ezekre kívánt fényt deríteni Nagy L. még a végleges publikáció előtt, amikor 1946 nyarán újabb ásásokat kezdett a Gellérthegy D-i oldalán, az ún. játszótérek felett. *Sed mors inimica propositis finem ponat.* Egyik legközvetlenebb munkatársára, B. Bónis Évára hárult nemcsak a megkezdett ásások befejezése, hanem a regionális kereteken jelentőségénél fogva túlnövő korábbi és későbbi telepásatok jelenségeinek, objektumainak, leletanyagának feldolgozása is. A gellérthegyi ásítás után B. Bónis Éva (továbbiakban: B. É.) 1950-ben a tabáni település területén végeztetett feltárást. E két ásítás tapasztalatai, eredményei teremtetek számára szilárd alapot az eraviszkusz oppidum régészeti hagyatéka egészenek monografikus feldolgozásához. Hosszú fáradságos évek kutató munkájára volt azonban még ezután is szükség, hogy a hazai, valamint a külföldi szakköröktől egyaránt nagy érdeklődéssel várt monográfia napvilágot láthasson. Az előtünk fekvő kötet méltó ehhez a várakozáshoz. Nemcsak a szerző nagyon alapos, minden lehetséges adatot felkutató munkájáról tanúskodik, hanem egyúttal e munka írójának kitűnő szakmai felkészültségét is megmutatja, mely utóbbiról különben már az 1942-ben megjelent disszertációja is tanúságot tett.

A kötet rövid kutatástörténeti áttekintéssel indul (11—12. o.), majd az I. fejezetben először a tabáni 1935—36. és 1950. évi, ezt követően pedig a Gellérthegyi 1938—39., 1941. és 1946—47. évi ásások leírását, az előkerült leletanyagra jellemző együttesek publikációját találja meg az olvasó (13—166. o.). Ezt követi II. fejezetként az apró leletanyag kiértékelése (167—200. o.). A gellérthegyi-tabáni késő kelta telep előtörténete címén a III.